

НИШОТИЙ МУХАММАСЛАРИНИНГ МАТНИЙ-ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛИ
(I ҚИСМ)ТЕКСТОВО-СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ МУХАММАСОВ НИШОТИ
(I ЧАСТЬ)TEXTUAL-COMPARATIVE ANALYSES OF MUHAMMASES BY NISHOTIY
(PART I)

О.Солиева

Аннотация

Ушбу мақолада В.А.Абдуллаев, Ҳ.Расул, В.Мирзаевлар томонидан нашрга таёрланган монография ва тўплам китобларда Нишотийнинг Навоий ғазалларига боғлаган тахмисларидан намуналар келтирилган. Уларни ўзаро асл матн билан биргаликда қиёслаш орқали матний ўзгаришлар ва манбалардаги матнларнинг асосий фарқи фонетик ва лексик сатҳ бирликларида аниқланади.

Аннотация

В данной статье приведены примеры «тахмисов», т.е. пятистрочий, привязанных к газелям определенного автора-поэта, а в нашем примере - «тахмисы» Нишатия к газелям А.Навои, рассмотренные на основе монографий и собраний книг, подготовленных к изданию со стороны В.А.Абдуллаева, Ҳ.Расула, В.Мирзаева. Так, посредством их параллельного сравнения с текстом-оригиналом определяются текстовые различия в текстах-источниках на фонетико-лексическом уровне и их единицах.

Annotation

This article provides examples of "tachmis", i.e. five lines, attached to the gazelles of a certain author-poet, and in our example, "tachmises" of Nishatiy to the gazelles of A.Navoi, considered of books prepared for publication by V.A.Abdullayev, H.Rasul, V.Mirzayev. So, through their parallel comparison with the original text, textual changes in source texts at the phonetic and lexical level and their units are determined.

Таянч сўз ва иборалар: мухаммас, тахмис, ғазал, матн, фонетик фарқ, лексик фарқ.

Ключевые слов и выражение: мухаммасы, тахмисы, газель, текст, фонетико-лексическое различие.

Keywords and expressions: muhammases, tachmises, gazelles, text, phonetic and lexical changed.

Мумтоз адабий манбалар нашрига қўйиладиган талаблар кўп. Уларнинг орасида энг муҳими нашр ва матннинг сақланиш даражаси орасидаги уйғунлик билан белгиланади. Бу уйғунлик кўпгина ўлчамларга боғлиқдир. Қўлёзма ва тошбосма нусхаларнинг сони ва сифати, улардаги матннинг ишончли ва ҳар томонлама мукамаллиги, шунингдек, мутахассисларнинг умумий тайёргарлик даражасига боғлиқ бўлади. Биз бу борадаги ўз мулоҳазаларимизни Нишотий мухаммасларининг нашрларига боғлаб билдиришга ҳаракат қиламиз.

Табиийки, Нишотий мухаммаслари ҳам ўзбек мумтоз адабиёти тарихига оид ёдгорликларнинг асосий қисми сингари араб ёзувида ёзилган ва кўчирилган.

Ҳозиргача мумтоз матнларни тўла ёки парчалар ҳолида амалдаги ёзувга ўгириш, табдил ва транскрипция қилиш борсида салмоқли ишлар амалга оширилган. Бундай муносиб тажрибаларнинг натижаси сифатида кўплаб тарихий, илмий ҳамда адабий асарларнинг нашрлари

мухлислар қўлига етиб борган. Ўз навбатида бу борада турли қийинчиликлар, матнларнинг сақланиш даражаси ва ҳолатига доир мураккабликлар, шунингдек, ўрганувчиларнинг ёндашув тамойилларига боғлиқ бўлган ҳар хилликлар ҳам кўзга ташланади.

Муҳаммад Ниёз Нишотийнинг ҳозирча 14 та мухаммаси чоп этилган. Улардан 12 таси Навоий ғазалларига, биттаси Фузулий ғазалига боғланган тахмис ва яна бири таъби худ мухаммаслардир.

Шоир асарларининг қўлёзмалари турли котиблар томонидан кўчирилган. Уларнинг кўчирилган саналари ҳам ҳар хил. Ана шундай нусхалардан бири Ўзбекистон Республикаси Алишер Навоий номидаги давлат адабиёт музейида 156 инв. рақам остида сақланади. Бошқа бир қўлёзма матни Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Беруний номидаги Шарқшунослик институти асосий қўлёзмалар хазинасида сақланаётган 7054 инв. рақамли

О.Солиева – ҚДПИ докторанти.

нусхадир. Ушбу қўлёзма матнлар куйидаги нашрлар билан таққосланди:

1. Абдуллаев В.А. Хоксор ва Нишотий. – Самарқанд, СамДУ, 1960, 112-б.

2. Нишотий. Хусн ва Дил. Достон. Шеърлар. Нашрга тайёрловчилар: Ҳ.Расулов, И.Ражабов. – Тошкент, Ғафур Ғулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти. 1967, – 440 бет.

3. Нишотий. Танланган асарлар. Нашрга тайёрловчилар: Мирзаев В. Тошкент: Ўзбекистон давлат бадиий адабиёт нашриёти, 1960, 88-б.

4. Алишер Навоий. Тўла асарлар тўплами. Хазойин ул-маъоний. 10-жилд. 1-2-4 жилдлар. – Тошкент, Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. 2012.

Улуғ устоз В.А.Абдуллаев монографиясида Нишотийнинг Навоий ғазалларига боғлаган 7 та мухаммаси келтирилган.

1960 ҳамда 1967 йилги нашрларда Нишотийнинг “Навоий ғазалларига мухаммаслар”и сарлавҳаси остида 13 та мухаммас чоп этилган. Бироқ, бу мухаммасларнинг биттаси шоирнинг таъби худ (мустақил) мухаммасидир. У В. Абдуллаев монографиясида алоҳида “Б.Мухаммас”, деб кўрсатилган.

Биз Нишотийнинг юқоридаги учала нашрда бир хил бўлган “Эрди”, “Билдим”, “Айламиш”, “Айлама” радифли мухаммасларини ўрганиб, асл матн (156-7054 инв. рақами) билан таққослаб, ўзаро ўзига хос айирмаларни икки гуруҳга бўлишни ихтиёр этдик:

I. Араб ёзувидаги матнни кирилча ёзувга табдил қилишдаги айирмалар:

Бундай фарқлар ҳарфларни ўқиш жараёнида содир бўлган. Натижада, товуш тушиши, товуш алмашиши, товуш орттирилиши ҳодисалари юзага келган. Тегишли мисоллар куйидаги жадвалда ўз аксини топган.

Фавоид ул-кибарда	В.А.Абдуллаев монографиясида	В.Мирзаев нашрида	Ҳ.Расул ва И.Ражабов нашрида	156 рақамли қўлёзмада
-------------------	------------------------------	-------------------	------------------------------	-----------------------

“Эрди” радифли мухаммаси

	ваҳ	воҳ	ваҳ	وه
	заман	замон	заман	زَمَن
	моҳлиқоға	маҳлуқоға	моҳлиқоға	ماه لقاغه
	пайкарию	пайкари	пайкари	پكرى
мен	ман	мен	ман	من
сиймтан	симтан	сим тан	сиймтан	سيمتن
	этиб	қилиб	қилиб	قتلتب
	сарв	сарв	сарви	سرو
	сўнмоғидин	сунмоғидин	сунмоғидин	سونماغيدین
нозу	ноз	ноз	нозу	ناز
гаҳе	гаҳи	гоҳи	гоҳи	كحى
арбада	урбада	арбада	арбада	عربده
кўксум	кўксим	кўксум	кўксим	كوكسوم
кеби	киби	каби	киби	كيبى
анга	анго	анга	анга	انكا
	пираҳан	пийрахан	пираҳан	پرهن
	хуршидими	хуршидини	хуршидни	خورشيدىنى
	бир-бира	ҳар ера	бир-бира	بیر بیره
	букун	бутун	бутун	بوتون
	тўфроқ ўза	тупроқ уза	туфроқаро	توفر ارا
уза	ўза	уза	уза	اوزه
	захр	захр	захру	زهړ
	ҳаётидин	ҳаётидин	ҳаёти	حياتيدین
эмди	энди	эмди	эмди	ایمدى
не армон	на армон	на армон	на армон	نارمان
бу важҳи	бу важҳи	бу важҳи	ба важҳи	بوجه

Фавойид ул-кибар	В.А.Абдуллаев монографиясида	В.Мирзаев нашрида	Ҳ.Расул ва И.Ражабов нашрида	156 рақамли қўлёзмада
------------------	---------------------------------	----------------------	------------------------------------	-----------------------------

“Билдим” радифли мухаммаси

	шефта	шефта	шифта	شيفته
	ореки	ори ки	орийки	أرى كه
зилол	зилол	зулол	зилоли	زالال
	кишики	кишики	кишига	كيشيكه
	этти	этди	этти	ايتى
	кетти	кетди	кетти	كيتى
	жонки	жон ки	жонки	جان كه
	ҳабо	ҳубо	ҳабо	هبا
	йитти	этди	итти	ايتى
	ҳамоноки	ҳамоники	ҳамоноки	هماناکه
ичинда	ичида	ичида	ичида	ايچيدا
	уфқдин	уфқдин	уфқдин	افقدين
	жаҳонга	жаҳонга	жаҳонга	جهانغه
	шийўъ	шу йўъ	шуюъ	شيو ع
	субҳ	субҳи	субҳ	صبح
	оққа	оқға	оққа	اقغه
	айлаб	айлар	айлар	ايلار
	чиқарда	чиқарди	чиқарда	چيقاردا
	шурўъ	шуруъ	шуруъ	شروع
	тулўъ	тўлуъ	тулуъ	طلوع
	анда	онда	анда	اندا
	яранг	ёранг	яранг	يرانك
	сўзинга	сўзига	сўзига	سوزيكا
тоқию	тоқида	тоқида	тоқида	طاقيدا
	дей	де	дей	دى
	Нишотий	Нишотий	Нишотийи	نشاتي
	сабоҳи	сабоҳ	сабоҳ	صباح
	осолин	солин	солин	اصالين
	шиддат аро	шиддат аро	шиддатаро	شدت ارا
	онинг	анинг	онинг	آنينك
	кўнгилда	кўнгулда	кўнгилда	كونكدا
	ошифта	ошифта	ошуфта	اشفته

Наводир уш-шабобда:	В.А.Абдуллаев монографиясида	В.Мирзаев нашрида	Ҳ.Расул ва И.Ражабов нашрида	156 рақамли қўлёзмада
---------------------	---------------------------------	----------------------	------------------------------------	-----------------------------

“Айламиш” радифли мухаммаси

	холи	хол	холи	خال
	ғозаю	ғозау	ғозаи	غازه
	гулгунадин	гулгунадин	гулгунидин	كلكونه دين
	тасйин	тазйин	тазйин	تزين
вусма	вусма	вўсма	вусма	وسمه
яшил	яшил	ёшил	ёшил	ياشيل
	бурқаин	бурқаъин	бурқаин	برقعين
	олғач	олғоч	олғач	الغاج
	Ирам	Эрам	ирам	إرم
	этди	этди	этти	ايتى

ваҳ	ва	воҳ	ваҳ	وه
	ўлган	ўлгон	ўлгон	اولغان
афъисидин	афъисидин	афъсидин	афъисидин	افعى سيديز
невчун	нечун	нечун	нечун	نچون
захме	захме	захми	захмий	زخمى
	гулгун	гулгуна	гулгун	كلگون
	Жисми	жисмин	жисми	جسم
	симин	симин	сиймин	سيمين
	пурпечутобим	пур печтобим	пур печитобим	پر پچتابيم
	ақлу хирад	ақлу хирад	ақли хирад	عقل خرد
	тор-тор	тору мор	тор-мор	تار مار
	анвойи	анвои	анвои	انواع
	зийнатға	зинатға	зийнатға	زينت غه
илгини	илкини	илгин	илгин	ايلكين
	ғуррон	ғаррон	ғаррон	غررررر
	нетанг	не тонг	нетонг	نيتانك
назмим	назмига	назмини	назмиға	نظميني

Наводир уш-шабоб	В.А.Абдуллаев монографиясида	В.Мирзаев нашрида	Ҳ.Расул ва И.Ражабов нашрида	156 рақамли қўлёзмада
------------------	---------------------------------	----------------------	------------------------------------	--------------------------

“Айлама” радифли мухаммаси

	ойру	айру	айру	ايررو
	бўлмоқни	бўлмоқни	бўлмоқки	بولماقنى
	жону кўнглим	жон кўнглум	жону кўнглим	جان كونكولم
	мубталои	мубталои	мубталойи	مبتلاي
даме	даме	дами	дами	دمي
ондин	ондин	ондин	андин	اندين
	кўнглим	кўнглим	кўнглум	كونكولم
	ҳалқайи	ҳалқаи	ҳалқаи	چلقه
	илкина	илгига	илкига	ايلىكيا
зулфи	зулфи	зулфинга	зулфин	زولفين
	маҳлиқолар	маҳлуқолар	маҳлиқолар	مه ليقلار
	заҳри	заҳари	заҳри	زهر
	лаълдин	лаълидин	лаълдин	لعلبين
	жаври тиғи	жавр тиғини	жавр тиғи	جور تيغى
	этгил	этгил	эткил	ايتكيل
	пираҳан	пирохон	пираҳан	پيرهن
	ғалтон	ғалтан	ғалтон	غلطان
	қадде	қаддий	қадди	قدى
	гул руҳе	гулруҳий	гулруҳи	كلرخى
	шоҳи сан	шоҳи сен	шоҳисан	شاهى سن
	санго	санга	санга	سنگا
	хуш илҳон	хуш алхон	хушилхон	خوش الحان
	ғунчадек кўнглим	ғунчаи кўнглун	ғунчадек кўнглин	غنچى كونلين

Ушбу ҳавола қилинган мисолларнинг айрим намуналарини изоҳлаш жоиз деб топдик. Жумладан, “Эрди” радифли мухаммаснинг учинчи банди иккинчи мисрасига эътиборимизни қаратсак:

پى درپى اياق شونماغيدىن ايلابان اعزاز

(“Ҳусн-у Дил”, 156 инв. 696-бет)

Пайдарпай оёқ сўнмоғидин айлабон эъзоз

(В.А.Абдуллаев монографияси, 82-бет)

Пайдарпай сунмоғидин айлабон эъзоз

(Нишотий.Танланган асарлар. 1960 йилги нашр, 63-бет)

Пайдар-пай аёқ сунмоғидин айлабон эъзоз,

(“Хусн ва Дил” 1967 йилги нашр, 418-бет)

Юқоридаги ажратиб кўрсатилган **пайдарпай, аёқ сунмоғидин** сўзларига нашрлар бўйича этибор берилса, анча фарқни сезиш мумкин. Яъни, ёр ошиқнинг кулбасига аёқ қўйганида ошиқ уни эъзоз билан кутиб олиши мисраларда ўз аксини топган. Амалдаги сўзлар учала нашр билан қиёсланса, **пайдарпай**-устма-уст, қадамбақадам, **аёқ сунмак**- оёқ узатмоқ, босмоқ маъноларига эга. Ҳар бир нашрни асл матн билан солиштирганда, ҳамда маъносига эътибор берганда 1967 йилги нашр қолган нашрларга қараганда мукаммал. Лекин баъзи ўринларда ноаниқликлар ҳам кўзга ташланиб туради. Улар а-о, и-э, у-ў, к-г-ғ, д-т, б-п каби унли ва ундошларда кўринади. Бу жараён юқоридаги жадвалда берилган.

Демак, айирмаларни, аввало, асл матн билан солиштириш, сўнг сўзларнинг ўзаро маъно боғлиқликларини текшириш, мукаммал матн яратилишининг асосидир.

(давоми бор)

Адабиётлар:

1. جوسنودل داستانی. نشاطی. Навоий адабиёт музейи, № 156 инв. рақамда сақланувчи қўлёзма фонди. 720-б.
2. Алишер Навоий. Тўла асарлар тўплами. Хазойин ул-маъоний. Наводир уш-шабоб. 10-жилдлик, 2-жилд. – Тошкент, Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. 2012.
3. Алишер Навоий. Тўла асарлар тўплами. Хазойин ул-маъоний. Фавоид ул-кибар. 10-жилдлик, 4 жилд. – Тошкент, Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. 2012
4. В.А.Абдуллаев. Хоксор ва Нишотий. – Самарқанд, СамДУ, 1960.
5. Нишотий. Хусн ва Дил. Достон. Шеърлар. – Тошкент, Ғафур Ғулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти. 1967.
6. Нишотий. Танланган асарлар. – Тошкент, Бадиий адабиёт. 1960.
7. Ф.Исҳоқов. Гулханий. “Зарбулмасал”ининг илмий-танқидий матни. Диссертация. – Тошкент, 1967.

(Тақризчи: Ҳ.Жўраев – филология фанлари доктори)